

AGNIESZKA BIEDRZYCKA

Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk

Polski Słownik Biograficzny

Ksenija Borodin, Iwanna Honak, Lwów po polsku. Imię domu oraz inne napisy, Wydawnictwo „Koło”, Lwów 2012, ss. 96;
Ksenija Borodin, Iwanna Honak, Lwów po polsku. Miejskie życie na co dzień, Wydawnictwo „Koło”, Lwów 2013, ss. 128

Lwowska epigrafika od dawna stanowi obiekt zainteresowania badaczy i miłośników Lwowa. Napisy z lwowskich kościołów zostały ujęte już w przygotowanym przez Szymona Starowolskiego zbiorze inskrypcji z terenu niemal całej Rzeczypospolitej Obojga Narodów¹. W połowie XIX w. zainteresował się nimi Felicjan Łobeski, w wieloczęściowych cyklach *Nagrobki kościołów miasta Lwowa*² i *Opisy obrazów znajdujących się w kościołach miasta Lwowa*³, przedstawiając opisy i odpisy inskrypcji z katedr rzymsko-, ormiańsko- i greckokatolickiej, cerkwi: wołoskiej, św. Mikołaja, św. Onufrego i św. Praksedy oraz kościołów: Benedyktynek, Bernardynów, Dominikanów (Bożego Ciała), Franciszkanów, Jezuitów, Karmelitów, św. Anny, św. Antoniego, św. Jana Chrzciciela, św. Łazarza, św. Marcina, św. Marii Magdaleny, św. Mikołaja i Matki Boskiej Śnieżnej. Teksty i opisy inskrypcji chętnie zamieszczano w artykułach opisujących lwowskie zabytki, w przewodnikach, pracach historycz-

¹ S. Starowolscius, *Monumenta Sarmatarum, Viam universae carnis Ingressorum*, Cracoviae 1655.

² „Dodatek Tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej” R. 6, 1856, nr 15, 17, 18, 32-35, 37.

³ „Dodatek Tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej” R. 2, 1852, nr 30-32, 34-43, 45-47, 49-53, R. 3, 1853, nr 1, 3-10, 12, 14, 16, 28, 36, 40-46, 48-49, R. 4, 1854, nr 19, 20, 27-30, 40, 50-52, R. 5, 1855, nr 12, 13, 15, 16, 19, 24.

nych i krajoznawczych⁴, odnotowywali je zwiedzający miasto turyści⁵, pisała o nich prasa codzienna (szczególnie lwowska i krakowska, a sporadycznie również warszawska) przy okazji odsłaniania kolejnych pomników i tablic pamiątkowych⁶. Po niemal pięćdziesięcioletniej przerwie, od końca lat osiemdziesiątych XX w. edycje i opisy lwowskich inskrypcji ponownie zaczęły pojawiać się w polskich pracach naukowych i popularnonaukowych; coraz większe zainteresowanie napisami wykazują również badacze ukraińscy⁷. Do tej pory zainteresowanie wzbudzały jednak głów-

⁴ Zob. np. *Grobowiec Żółkiewskiego Stanisława, wojewody ruskiego, ojca hetmana i kanclerza w. koronnego w kaplicy archikatedralnej lwowskiej*, „Lwowianin” 1836, z. 2, s. 11-12; S. Barącz, *Pamiętnik o dziejach polskich*, Lwów 1855; M. Dzieduszycki, *Kościół katedralny lwowski obrządku łacińskiego pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Panny*, Lwów 1872; S. Kunasiewicz, *Przewodnik po kościele OO Dominikanów we Lwowie*, Lwów 1876; *Pomnik Piotra Branickiego w kościele OO. Karmelitów we Lwowie*, „Przyjaciel Domowy” R. 27, 1877, nr 22, s. 169; W. Łoziński, *Pomnik grobowy Mikołaja Herburta w katedrze lwowskiej*, „Kwartalnik Historyczny” R. 9, 1905, s. 1-7; F. Jaworski, *Ratusz lwowski*, Lwów 1907; N. Golichowski, *Kościół OO. Bernardynów we Lwowie*, Lwów 1911; J. Białynia-Chołodecki, *Cmentarz Stryjski we Lwowie*, Lwów 1913; T. Szydłowski, *Dzwony starodawne sprzed r. 1600 na obszarze b. Galicji, na podstawie materiałów zebranych przez dra Karola Badeckiego, prof. dra Feliksa Kopere, dra Stanisława Tomkowicza oraz własnych, zredagował i opatrzył wstępem...*, Kraków 1922; F. Bostel, *Kolumna bł. Jana z Dukli we Lwowie*, [w:] *Księga Pamiątkowa ku czci O. Balzera*, t. 1, Lwów 1925, s. 75-84; A. Medyński, *Lwów. Ilustrowany przewodnik dla zwiedzających miasto*, Lwów 1937.

⁵ Zob. np. G. Worobjew, *W stolicy Rusi Halickiej (historyczno-archeologiczny szkic o Lwowie)*, przeł. i oprac. A. Biedrzycka, „Krakowskie Pismo Kresowe” R. 5, 2013, s. 159, 162.

⁶ Zob. A. Biedrzycka, *Bibliografia pomników kultury dawnych kresów południowo-wschodnich Rzeczypospolitej*, Kraków 2000, szczególnie s. 135-138 (Cmentarze) i 138-149 (Pomniki, tablice pamiątkowe, rzeźby nagrobne) oraz fragmenty dotyczące poszczególnych świątyń (s. 120-135).

⁷ Inskrypcje odnotowują m.in. kolejne tomy serii *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 1: *Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, red. J. K. Ostrowski, t. 1, 12, 19, 20 i 21. Z nowszych prac (nieodnotowanych w *Bibliografii pomników...*) zob. np. J. T. Petrus, *Brązowa płyta nagrobna Stanisława Żółkiewskiego (ojca), wojewody ruskiego, w katedrze lwowskiej obrządku łacińskiego*, [w:] *Patientia et tempus. Księga jubileuszowa dedykowana doktorowi Marianowi Korneckiemu*, Kraków 1999, s. 165-171; Б. Грабовецький, *Епіграфічні написи як джерела до історії європейських міст (На прикладі Львова)*, [w:] *На службі Кліо. Збірник наукових праць на пошану Любомира Романа Винара, з нагоди 50-ліття його наукової діяльності*, Київ-Нью Йорк-Торонто-Париж-Львів 2000, s. 502-508; D. Janiszewska-Jakubiak, *Nagrobki – pomniki generała Józefa Dwernickiego*, „Biuletyn Stowarzyszenia Wspólnota Polska” 2001, nr 11, s. 28-31 oraz „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2001, nr 5, s. 3-5; R. Kot, *Epitafium biskupa Tomasza Pirawskiego w archikatedrze lwowskiej*, [w:] *Studia nad sztuką renesansu i baroku*, t. 7, red. J. Lileyko, I. Rolska-Boruch, Lublin 2006, s. 143-156; T. Riedl, *Chodząc po Lwowie*, Pelplin 2006; J. Biriulow, *Rzeźba lwowska od połowy XVIII wieku do 1939 roku. Od zapowiedzi klasycyzmu do awangardy*, Warszawa 2007; J. T. Petrus, *Pomnik Kornela Ujejskiego między Lwowem a Szczecinem*, Kraków 2007; *Słownik geograficzno-historyczny. Lwów – tablice pamiątkowe*, „Cracovia-Leopolis” 2007, nr 1, s. 49, 51, 53, 55, 57, 59; A. Betlej, *Epitafia w kościele Jezuitów we Lwowie*, [w:] *Fides, ars, scientia. Studia dedykowane pamięci Księdza Kanonika Augustyna Mednisa*, Tarnów 2008, s. 207-220; idem, *Nagrobek Jabłonowskich w kościele Jezuitów we Lwowie*, „Folia Historiae Artium” 2008, t. 11, s. 65-84; A. Содомора, М. Домбровський, А. Кісь, *Анно Доміні. Року Божого. Латинські написи Львова*, Львів 2008; A. Biedrzycka, *Kult*

nie inskrypcje o charakterze monumentalnym, umieszczane w dobrze widocznych, prestiżowych lokalizacjach: na pomnikach, nagrobkach, w kościołach i gmachach publicznych. Znacznie rzadziej interesowano się napisami o skromniejszym charakterze, słabiej eksponowanymi, a niekiedy ukrytymi przed okiem przechodnia, zawierającymi informacje na temat wykonawcy lub właściciela, przeznaczeniu, dacie wykonania albo sposobie użytkowania obiektu, na którym je umieszczono. Napisy takie znajdowały się w polu zainteresowań badaczy lub miłośników zabytków jedynie wyjątkowo⁸.

Do grona autorów podejmujących problematykę lwowskich inskrypcji dołączyły ostatnio badaczki ze Lwowa: Ksenija Borodin – doktor filologii, docent Przykarpackiego Instytutu im. Mychajła Hruszewskiego Międzyregionalnej Akademii Zarządzania Personalem we Lwowie, oraz Iwanna Honak, magister turystyki, starszy wykładowca tegoż Instytutu. W wyniku poszukiwań, prowadzonych na terenie Lwowa od 2010 r. i uzupełnionych kwerendą w zasobach internetowych, badaczki odnalazły i zinwentaryzowały około 2000 polskich inskrypcji, pochodzących z XVII-XX w. Wyniki badań opublikowały w dwóch artykułach, zamieszczonych w naukowym periodyku „Проблеми слов’янознавства”, wydawanym przez Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki⁹; przede wszystkim jednak odnalezione napisy stały się podstawą popularnonaukowej serii przewodników *Lwów po polsku*, której dwie części ukazały się już (w wersji polsko- i ukraińskojęzycznej) we Lwowie. Cała seria,

Józefa Piłsudskiego we Lwowie w latach 1918-1939, [w:] *Spółeczeństwo, kultura, inteligencja. Studia historyczne ofiarowane Profesor Irenie Homoli-Skąpskiej*, red. E. Orman, G. Nieć, Kraków–Warszawa 2009, s. 125-148; J. Komorowski, *Pomniki grunwaldzkie na Kresach*, „Spotkania z Zabytkami” R. 34, 2010, dod. do nr. 5/6, s. 28-29; S. Górzynski, *O pożytkach płynących z czytania inskrypcji nagrobnych*, [w:] *In tempore belli et pacis. Ludzie – miejsca – przedmioty. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr. hab. Janowi Szymczakowi w 65-lecie urodzin i 40-lecie pracy naukowo-dydaktycznej*, Warszawa 2011, s. 105-116; I. Мельник, Р. Масик, *Пам’ятники та меморіальні таблиці міста Львова*, Львів 2012; A. Biedrzycka, *Kalendarium Lwowa 1918-1939*, Kraków 2012.

⁸ Zob. np. J. Duński, *Polskie napisy*, „Spotkania z Zabytkami” R. 20, 1996, nr 9, s. 20; T. Riedl, *op. cit.*, s. 319-326; poszczególne tomy autorskiej serii Ihora Melnyka – *Львівські вулиці і кам’яниці* (I. Мельник, *Львівські вулиці і кам’яниці, мури, закамарки, передмістя та інші особливості Королівського столичного міста Галичини*, Львів 2008; *idem*, *Львівський Новий Світ та південні околиці Королівського столичного міста Галичини від Святого Юра до Наварії*, Львів 2009; *idem*, *Довкола Високого Замку шляхами і вулицями Жовківського передмістя та північних околиць міста Львова*, Львів 2010; *idem*, Р. Загайська, *Личаківське передмістя та східні околиці Королівського столичного міста Львова*, Львів 2010; I. Мельник, *Краківське передмістя та західні околиці Королівського столичного міста Львова*, Львів 2011; *idem*, *Львівське Середмістя: всі вулиці, площі, храми й кам’яниці*, Львів 2011; *idem*, *Галицьке передмістя та південно-східні околиці Королівського столичного міста Львова*, Львів 2012; *idem*, Р. Масик, *op. cit.*

⁹ К. Бородин, І. Гонак, *Польськомовні написи у культурному просторі Львова*, „Проблеми слов’янознавства” 2011, вип. 60, s. 81-91; *eadem*, *Польськомовні інскрипції історичного характеру у культурному просторі сучасного Львова*, „Проблеми слов’янознавства” 2012, вип. 61, s. 41-48.

zaplanowana na sześć części¹⁰, ma w założeniu objąć ogół zachowanej lwowskiej epigrafiki w języku polskim. Seria wydawana jest przy pomocy finansowej Konsulatu Generalnego Rzeczypospolitej Polskiej we Lwowie, a jej drugi tom – również przy wsparciu Biura Turystycznego Quand, organizującego wycieczki do Lwowa. Ukazaniu się pierwszego tomu towarzyszyło spotkanie autorskie we Lwowie, które odbyło się 21 listopada 2012 r., oba tomy zostały odnotowane w lokalnej prasie polskiej na Ukrainie¹¹; w maju 2013 r. Autorki gościły na III Zamojskich Dniach Kresowych Dewajtis w Zamościu¹². W Polsce wydawnictwo jest trudno dostępne; jedyną księgarnię, zajmującą się jego dystrybucją, udało się znaleźć w Tomaszowie Lubelskim.

W obu dotychczas opublikowanych częściach serii Autorki przedstawiły bardzo różnorodny materiał. Część pierwsza (dalej: I) obejmuje napisy odnalezione wyłącznie na budynkach mieszkalnych. Są wśród nich znaki jakościowe, nazwy własne budynków, oznaczenia znajdujących się w nich urzędzeń, dawne numery konskrypcyjne i nazwy ulic, pobożne wezwania i dewizy, tablice pamiątkowe, daty powstania i sygnatury wykonawców gmachów lub ich poszczególnych części, monogramy właścicieli oraz podpisy identyfikujące zamieszczone na budynkach przedstawienia. Przyjęty sposób selekcji powoduje, iż praca sprawia nieco chaotyczne wrażenie; niektóre obiekty i zagadnienia Autorki jedynie sygnalizują, zapowiadając ich dokładniejsze przedstawienie w dalszych częściach – problematykę znaków i marek handlowych w tomie o planowanym tytule *Znak jakości*, zaś monogramy właścicieli w tomie *Zagadki monogramów*. Układ części drugiej (dalej: II), zawierającej napisy umieszczone na budynkach publicznych, jest bardziej przejrzysty; Autorki zastosowały podział materiału według dni tygodnia, w dowcipny sposób przypisując każdemu z nich określony rodzaj aktywności i powiązanych z nią budowli. Znalazły się tu inskrypcje umieszczone na budynkach związanych z edukacją, finansami, przemysłem, medycyną, handlem, turystyką i wypoczynkiem, a zatem na szkołach, uczelniach, bankach, siedzibach towarzystw, fabrykach, zakładach przemysłowych i rzemieślniczych, szpitalach i zakładach dla nieuleczalnie chorych, aptekach, sklepach, restauracjach, kawiarniach i hotelach, a także na zachowanych w lwowskich parkach pomnikach. Wszystkie inskrypcje zostały opatrzone dokładnymi adresa-

¹⁰ Tak wynika z przedstawionego w pierwszych tomach wykazu tytułów; w rozmowie z Łukaszem Kotem i Krzysztofem Wojciechowskim w maju 2013 r. Ksenija Borodin wspomniała jednak, iż oprócz pierwszego tomiku „będzie jeszcze sześć książek w tej serii” (*Napisy czekają aż je ktoś odkryje. Z Kseniją Borodin i Iwaną Honak, autorkami książki „Lwów po polsku. Imię domu oraz inne napisy” rozmawiają: Łukasz Kot i Krzysztof Wojciechowski*, [on-line:] www.kresy.pl/publicystyka-,wywiady?zobacz/napisy-czekaja-az-je-ktos-odkryje-, dostęp: 26 IV 2014), natomiast Jurij Smirnow w sprawozdaniu z lwowskiej prezentacji pierwszego tomu 21 listopada 2012 r. wspomniał, że „Jest to pierwsza z pięciu zaplanowanych pozycji z tej serii” (J. Smirnow, *Lwów po polsku*, „Kurier Galicyjski” 2012, nr 22, s. 26).

¹¹ W spotkaniu uczestniczył m.in. konsul generalny RP we Lwowie Andrzej Drozd i konsul Marian Orlikowski, zob. J. Smirnow, *Lwów po polsku...*, s. 26; idem, „Lwów po polsku”, „Kurier Galicyjski” 2014, nr 3, s. 11.

¹² *Napisy czekają aż je ktoś odkryje...*

mi, umożliwiającymi odnalezienie ich w przestrzeni miejskiej; Autorki dość konsekwentnie zastosowały współczesne nazewnictwo ulic, zazwyczaj w wersji ukraińskojęzycznej, jedynie wyjątkowo podając ich dawne, polskie nazwy. Integralną część wydawnictwa stanowią liczne fotografie, przedstawiające większość wymienionych w tekście obiektów. Oba tomy zawierają plan centrum Lwowa (nieobejmujący niestety wszystkich wymienionych w książkach obiektów) i indeks ulic, a tom II także indeks nazwisk. Dużym udogodnieniem dla czytelnika byłby bez wątpienia wspólny dla wszystkich części indeks obiektów architektonicznych, który można zamieścić w ostatnim tomie serii. Szkoda, że w umieszczonym w pierwszym tomie krótkim wstępie Autorki nie omówiły przewidywanej zawartości poszczególnych części; nieco enigmatyczne tytuły zapowiadanych tomów (*Znak jakości*, *Dialog z Bogiem*, *Listy do wieczności*, *Zagadki monogramów*) nie zawsze pozwalają odgadnąć ich treść. Z treści dotychczas opublikowanych tomów nie wynika również, czy w wydawnictwie znajdują się wszystkie odnalezione na ulicach i budynkach Lwowa napisy, czy też Autorki przeprowadziły selekcję; ponieważ praca obejmuje również fabryczne napisy i znaki producentów, powtarzane wielokrotnie w identycznej formie, bardziej prawdopodobne wydaje się to drugie rozwiązanie. Warto byłoby także uwzględnić w kolejnych tomach (lub przynajmniej w tomie ostatnim) spis wykorzystanej literatury i źródeł, a przeprowadzone poszukiwania w terenie wzbogacić dokładną kwerendą w literaturze i prasie codziennej, co być może pozwoliłoby odnaleźć nieznane Autorkom inskrypcje¹³.

Zawarte w oryginalnych napisach informacje Autorki w licznych przypadkach wzbogaciły danymi odnoszącymi się do okoliczności powstania inskrypcji, ich twórców, historii budynków, na których umieszczono inskrypcje, oraz związanych z tymi miejscami ludzi i wydarzeń. Znacznie bardziej interesująco przedstawia się pod tym względem drugi tom wydawnictwa, co zapewne wynika z łatwiejszego dostępu do informacji na temat opisanych w nim budynków publicznych. Zadanie to utrudnił natomiast fakt, iż zdecydowana większość przedstawionych inskrypcji była pomijana w dotychczasowych edycjach i opracowaniach; spośród kilkuset wymienionych napisów jedynie nieliczne zostały kiedykolwiek wzmiankowane w literaturze, a nawet współczesnej prasie codziennej. Mimo to szersze wykorzystanie literatury pozwo-

¹³ Przykładowo w książce Jurija Biriulowa o rzeźbie lwowskiej można znaleźć informację o znajdującym się na ścianie klatki schodowej kamienicy przy ul. Kotlarewskiego (Nabiela) 7 gipsowym reliefie, sygnowanym „J. Smolkówna à Paris 1913” (J. Biriulow, *op. cit.*, s. 221), w pracy Rościsławy Hrymaljuk fotografię pseudowitrażu nad bramy wejściowej kamienicy przy ul. Doroszenka (Sykstuskiej) 28, z napisami „28 ul. Sykstuska” i sygnaturą-reklamą: „B. Willer. Wytwórnia szyldów, tablic i napisów. Zakład trawienia szyb i lakiernia. Lwów, ul. Kopernika 17”, pochodzącą prawdopodobnie z czasów rekonstrukcji budynku w 1935 r. (Р. Грималюк, *Вітражі Львова кінця ХІХ – початку ХХ століття*, Львів 2004, s. 216); w pracy Ihora Melnyka, poświęconej przedmieściu Krakowskiemu, znalazła się m.in. fotografia opatrzonego polskimi inskrypcjami „odpylacza” z kamienicy przy ul. Strzelców Siczowych (Trzeciego Maja) 6 (І. Мельник, *Краківське передмістя...*, s. 86); ten ostatni autor wielokrotnie wspomina, a niekiedy również przytacza w swoich pracach teksty lwowskich inskrypcji.

libo by uzupełnić podane przez Autorki dane, m.in. doprecyzować daty odsłonięcia tablic, nazwiska ich twórców oraz okoliczności towarzyszące ich powstaniu. Informacje tego typu pojawiają się wprawdzie przy niektórych obiektach, trudno jednak rozstrzygnąć, czy pominięcie ich w pozostałych przypadkach jest celowym zabiegiem, czy wynika z nieznamośności literatury i źródeł; w każdym wypadku Autorki nie powinny obawiać się wzbogacania tekstów inskrypcji szerszym komentarzem własnym. Do uwzględnionych przez Autorki danych można dodać np. informacje dotyczące medalionów z przedstawieniami Mikołaja Kopernika i Jana Długosza przy ul. Halickiej 6 (I 41), wykonanych w 1883 r. przez Wiktora Zacchiego¹⁴, tablicy Jana Lama (I 81), odsłoniętej 30 października 1938 r.¹⁵, tablicy Małopolskich Oddziałów Armii Ochotniczej (I 83) z 29 czerwca 1936 r. oraz popiersia Juliana Zachariewicza (II 21), odsłoniętego 11 września 1910 r. w czasie V Zjazdu Techników Polskich¹⁶.

Mimo widocznej staranności i dbałości o szczegóły, w obu tomach zdarzają się pomyłki zarówno w odczytach napisów, jak i w objaśniającym je komentarzu odautorskim. W odczycie napisu z tablicy ku czci Józefa Piłsudskiego (I 82) w trzecim wersie pominięto słowo „główny”, w tablicy Seweryna Goszczyńskiego (I 86) pominięto w pierwszym wersie sygiel „r.”, a wyraz „tem” w drugim wersie zastąpiono „tym”; w napisie dotyczącym Jana Lama (I 81) błędnie odczytano datę śmierci (pisarz zmarł nie 8, a 3 sierpnia 1886 r.), co może być jednak wynikiem nieudolnego podmalowania tekstu na tablicy. Autorki pominęły również końcowy fragment tego napisu; o ile można stwierdzić na podstawie zamieszczonej w książce fotografii, jest to „1 V 1918”. Trudno wyjaśnić związek tej daty z osobą Jana Lama; nie jest to data odsłonięcia tablicy, gdyż wydarzenie to miało miejsce dopiero ponad 20 lat później. Na tablicy architektów Jana i Karola Schulzów (I 55) błędnie odczytano nazwisko („Schultz”); w odczycie inskrypcji z tablicy na szkole imienia Stanisława Staszica (II 14) mylnie został wymieniony cesarz Franciszek Józef II zamiast Franciszka Józefa I. Data na posągu Tadeusza Czackiego (II 17), odnosząca się do fundacji Liceum Krzemienieckiego, to prawdopodobnie „1805”, a nie „1889”. W odczycie inskrypcji na tabliczce, reklamującej doktora M. Habera (II 68), pominięto pierwszy („Specjalista chorób kobiecych i akuszer”) i ostatni („ord. 3-5”) wers napisu. Widoczny na reklamie pracowni krawieckiej (II 88) skrót to nie „M.K.P.”, lecz „M.K.E.” – Miejskie Koleje Elektryczne. Podpis pod jedną z figur na fasadzie hotelu George’a brzmi raczej „Azya” niż „Asja” (II 97). Nieodczytany fragment („Po...towskich”) z kamienicy

¹⁴ J. Biriulow, *op. cit.*, s. 171.

¹⁵ *Lwów uczci pamięć Jana Lama*, „Gazeta Lwowska” R. 127, 1937, nr 286, s. 2; *Jak Lwów uczci pamięć Lama*, „Gazeta Lwowska” R. 127, 1937, nr 288, s. 2; *Lwów w hołdzie Janowi Lamowi*, „Wiek Nowy” R. 38, 1938, nr 11245, s. 3; *Uroczystość ku czci J. Lama*, „Wiek Nowy” R. 38, 1938, nr 11247, s. 5; *Odsłonięcie pamiątkowej tablicy ku czci Jana Lama*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” R. 29, 1938, nr 305, s. 12; *Odsłonięcie tablicy pamiątkowej*, „Kurier Warszawski” R. 118, 1938, nr 299, s. 5; *Setna rocznica urodzin Jana Lama*, „Dziennik Polski” R. 4, 1938, nr 295, s. 9; *W 100-lecie urodzin Jana Lama*, „Dziennik Polski” R. 4, 1938, nr 303, s. 6.

¹⁶ *Odsłonięcie biustu śp. Juliana Zacharyewicza*, „Nasz Kraj” R. 5, 1910, nr 117, s. 2; *V Zjazd techników polskich we Lwowie*, „Gazeta Lwowska” R. 100, 1910, nr 207, s. 4.

przy Rynku 45 (I 55) to zapewne nazwisko „Pomiarowskich” – dr Karol Pomiarowski był wzmiankowany jako właściciel tego budynku w roku 1916 i 1934¹⁷. Zatarły napis na tablicy pamiątkowej, umieszczonej przy ul. Wałowej 9 (I 83), odczytany przez Autorki fragmentarycznie jako „ZOL ... MOAO”, głosił pierwotnie: „W roku 1920 mieściło się tu dowództwo 205. P. A. P. M. O. A. O.” (w gmachu przy ul. Wałowej znajdowało się w 1920 r. dowództwo artylerii Małopolskich Oddziałów Armii Ochotniczej i 205 Pułku Artylerii Polowej)¹⁸. Wątpliwości budzi sposób edycji najstarszych polskich inskrypcji, znajdujących się na murze kościoła św. Łazarza (II 60-61) – Autorki zastąpiły oryginalny tekst współczesnym tłumaczeniem fragmentu Księgi Tobiasza. Jak różne są to teksty widać po porównaniu fragmentu oryginału („Synv miły czyn iałomvzne z maietnosci twoi a ni odwracay oblicza twego od vbogich bo tak będzie ze y od ciebie nie odwroci się oblicze panskie bo iałomvzna od wszelkiego grzechv y od smierci wybawia a nie dopvsci dvszy isdz do ciemności”¹⁹) z tekstem edycji („Synu miły, czyn jałmużnę z majątności twoich i nie odwracaj oblicza twego od żadnego ubogiego; bo tak się stanie, że i od ciebie nie odwróci się oblicze Pańskie. Bo jałmużna od wszelkiego grzechu i od śmierci wybawia, a nie dopuści duszy iść do ciemności”). Zamieszczony przez Autorki napis nie jest transkrypcją czy uwspółcześnioną wersją oryginału, lecz zupełnie nowym tekstem.

Drobne nieścisłości znalazły się również w tekście objaśniającym napisy. Trudno zgodzić się z Autorkami, jakoby Jan Lam nawiązywał do „znanej piosenki *Tylko we Lwowie*” (I 81), skoro piosenka ta została napisana przez Emanuela Schlechtera ponad pół wieku po śmierci Lama. Wiedeńska spółka akcyjna, zajmująca się elektryfikacją Lwowa, nie nosiła nazwy „Siemens-Galskie” (I 19), lecz „Siemens-Halske”; w mieście nie istniała ulica Silińskich (I 34), lecz Bilińskich. Wewnętrznie sprzeczne pozostaje stwierdzenie Auterek, iż „Chronologicznie daty (z towarzyszącym polskim tekstem) na lwowskich kamienicach zaczynają się od 1887 r.” (I 52), skoro na tej samej stronie zamieściły one fotografię i tekst „Założony 1847” z kamienicy przy ul. Krakowskiej 9. Szklane tablice z napisami „Ulica Ossolińskich” i „liczba 17^a” Autorki umieściły jednocześnie na ul. Łyczakowskiej 69 (I 76-77) i Łyczakowskiej 91 (I 78). Podana długość trasy zawodów Grand Prix, wynosząca ponad 3 km (I 84) odnosiła się do jednego okrążenia, podczas gdy długość trasy całego wyścigu wynosiła (w zależności od roku i kategorii samochodu) od 15 do 304 km (100 okrążeń).

¹⁷ I. Мельник, *Львівське середмістя...*, s. 126.

¹⁸ W 16 rocznicę powstania armji ochotniczej, „Ilustrowany Kurier Codzienny” R. 27, 1936, nr 181, s. 7; Dekoracja Krzyżem M.O.A.O. gmachu Miejskiej Komunalnej Kasy Oszczędności we Lwowie dawnej siedziby Dowództwa Artylerii Ochotniczej, „Wschód” R. 1, 1936, nr 16, s. 4; Uroczystość dekoracji Krzyżem gmachu Miejskiej Komunalnej Kasy Oszczędności, „Gazeta Lwowska” R. 126, 1936, nr 142, s. 2; 16-ta rocznica Armji Ochotniczej, „Gazeta Lwowska” R. 126, 1936, nr 147, s. 2; W 16-tą rocznicę powstania M.O.A.O. Odświeżenie rycerskiego znaku na murze gmachu M.K.K.O., „Dziennik Polski” R. 2, 1936, nr 180, s. 3; zob. też. L. Daniluk, *Narodziny lwowskiej artylerii*, „Dziennik Polski” R. 2, 1936, nr 178, s. 7.

¹⁹ Dr. hab. Wojciechowi Drelicharzowi dziękuję za udostępnienie tekstu odczytu oryginalnego napisu.

Tablicę z popiersiem Seweryna Goszczyńskiego umieszczono na kamienicy przy ul. Fredry 2 (I 86) nie w okresie międzywojennym, lecz w kwietniu 1913 r.²⁰ (było to warunkiem, pod którym Rada Miejska 21 marca 1912 r. zgodziła się zalegalizować *ex post* istniejący już budynek²¹). Podkreślona przez Autorki ciągłość istnienia „tekstu domu mieszkalnego” w przypadku tej kamienicy sięga zresztą głębiej: pierwszą tablicę pamiątkową Goszczyńskiego, wykonaną przez Jana Bębnowicza, umieszczono już 13 czerwca 1876 r. na budynku, w którym zmarł poeta, znajdującym się wówczas pod adresem ul. Halicka 54. Napis na niej głosił: „W tym domu mieszkał i umarł 25 lutego 1876 r. Seweryn Goszczyński”²²; przytoczona w książce inskrypcja na nowej tablicy, ułożona „według wskazówek Archiwum Miejskiego”²³ wyraźnie wzoruje się na pierwotnym tekście.

Stefan Banach nie był członkiem-korespondentem PAN (II 21), lecz PAU. Wymieniony jako członek Towarzystwa Galicyjskiej Kasy Oszczędności „historyk Tadeusz Pilat” (II 32) to prawnik i statystyk Tadeusz Pilat²⁴; historykiem literatury był jego brat Roman²⁵. Antoni Biliński nie stracił w 1889 r. córki Adeli (II 64), a jedynie w tym roku, po śmierci żony Walerii, postanowił dokonać fundacji na rzecz nieuleczalnie chorych. Jego córka (wg Jana Marka Giżyckiego nosząca imię Cyryla) zmarła tragicznie już w roku 1856, „zjadłszy kuropatkę przygotowaną dla ojca przez kucharza, czyhającego na jego życie”²⁶. Zmiana nazwy ulicy Gródecko-Polnej na ulicę Bilińskich nastąpiła nie „po włączeniu tego terytorium w obręb miasta” (II 65), tylko na mocy uchwały Rady Miejskiej z 18 czerwca 1891 r.²⁷, podjętej (jako dowód wdzięczności dla fundatorów) w tydzień po poświęceniu kamienia węgielnego pod budowę pierwszego budynku Zakładu dla Nieuleczalnych Chorych i Rekonwalescentów im. Antoniego i Walerii Bilińskich²⁸; jego położenie w przeddzień uroczystego otwarcia w 1893 r. określono jako „już prawie za miastem”²⁹. Nazwisko właściciela apteki, Fryderyka Dewechego, w mianowniku powinno występować w formie „Dewechy”, a nie „Dewecha” (II 69). Pierwszy hotel Georga Hofmanna nie nazywał się „De Russie”

²⁰ *Ku czci poety*, „Nowości Ilustrowane” R. 10, 1913, nr 17, s. 3, 13; *Tablicę pamiątkową*, „Gazeta Lwowska” R. 103, 1913, nr 87, s. 3; *Tablicę pamiątkową*, „Kurier Lwowski” R. 31, 1913, nr 176, s. 3. Jurij Biriulow określił tę tablicę jako zachowaną (J. Biriulow, *op. cit.*, s. 114).

²¹ *Rada miejska*, „Głos PPSD” R. 9, 1912, nr 68, s. 4; *Rada miejska*, „Kurier Lwowski” R. 30, 1912, nr 135, s. 6-7; zob. też *Mieszkanie Seweryna Goszczyńskiego*, „Kurier Lwowski” R. 31, 1911, nr 211, s. 4.

²² „Gazeta Narodowa” R. 15, 1876, nr 137, s. 3.

²³ *Rada miejska*, „Głos PPSD” R. 9, 1912, nr 68, s. 4.

²⁴ Zob. J. Zdrada, *Pilat Tadeusz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 26, Wrocław-Warszawa-Kraków 1981, s. 237-239.

²⁵ Zob. A. Hutnikiewicz, *Pilat Roman*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 26, s. 231-233.

²⁶ [J. M. Giżycki], *Spis ważniejszych miejscowości w powiecie starokonstantynowskim na Wołyniu*, Stary Konstantynów 1910, s. 145.

²⁷ *Rada m. Lwowa*, „Kurier Lwowski” R. 9, 1891, nr 169, s. 4; *Rada miasta Lwowa*, „Gazeta Lwowska” R. 81, 1891, nr 138, s. 4.

²⁸ *Na poświęcenie kamienia węgielnego*, „Kurier Lwowski” R. 9, 1891, nr 161, s. 4.

²⁹ *Zakład imienia Antoniego i Waleryi Bilińskich*, „Gazeta Lwowska” R. 83, 1893, nr 226, s. 4.

(II 97), lecz „Pod Trzema Hakami”; dopiero kolejny gmach, wzniesiony w roku 1811, przyjął nową nazwę. Z kolei nazwa „Hotel George” nie rozpowszechniła się dopiero „po przebudowie w 1901 r.” (II 97), lecz najpóźniej w l. 60 XIX w.³⁰ Na przełomie XIX i XX w. hotel nie został przebudowany, lecz całkowicie wyburzony, a na jego miejscu wzniesiono nowy gmach. Pierwszym we Lwowie budynkiem, w którym zastosowano elektryczne oświetlenie, nie był Grand Hotel (II 98), powstały w 1893 r.³¹, gdyż już w roku 1885 oświetlenie takie zainstalowano w restauracji Edwarda Kleina przy Rynku³²; w tym samym roku oświetlenie elektryczne posiadało również kilka zakładów przemysłowych, m.in. warsztaty stolarskie braci Franciszka i Józefa Wczelaków³³. We Lwowie nie istniał „Uniwersytet Leśny” (II 105), tylko Krajowa Szkoła Gospodarstwa Lasowego, przekształcona w 1908 r. w Wyższą Szkołę Lasową, a w listopadzie 1919 r. razem z Akademią Rolniczą w Dublanach włączona jako Wydział Rolniczo-Leśny do lwowskiej Szkoły Politechnicznej. „Kaiserwald” to nie „las królewski” (II 109), lecz „lasek cesarski”. Do podanych przez Autorki informacji, związanych ze zmieniającymi się sposobami numeracji domów (I 70), warto dodać objaśnienie widocznych na tablicach z numerami konskrypcyjnymi liczb 1/4, 2/4 (I 70) i 4/4 (I 74). W ten sposób identyfikowano dzielnice, w których znajdowały się poszczególne budynki: liczba 1/4 oznaczała przedmieście Halickie (późniejsza dzielnica Halicka), 2/4 – Krakowskie, 3/4 – Żółkiewskie, 4/4 – Łyczakowskie. Śródmieście sygnalizowano literą „m”.

Pewne niezręczności pojawiają się w przekładzie z języka ukraińskiego, dokonanym przez Jarosława i Olesię Nachlików. Niecelowe wydaje się tłumaczenie nazwy współczesnej restauracji „Kupoł” jako „Kopuła” (I 18); skoro nazwy ulic podawane są w wersji ukraińskiej (Żytomyrska, Hałycka, Żowkiwska, Naływajki, Siczowych Strilciw, Zdorowia, Pekarska itp.), także w tym wypadku lepiej byłoby zachować oryginalną nazwę. Również niepotrzebne jest tłumaczenie nazwy ulicy „Hłyboka, co znaczy głęboka” (I 71), skoro we wspomnianym okresie ulica nazywała się nie „Hłyboka”, lecz właśnie „Głęboka”. Dwukrotnie wzmiankowany w tekście plac „Galityjski” (II 42, 105) to plac Halicki. Mimo wspomnianej już konsekwencji, z jaką Autorki posługiwały się współczesnym nazewnictwem ulic, znacznie mniej konsekwentnie wygląda kwestia pisowni tych nazw. Obok najczęściej spotykanej pisowni ukraińskiej niekiedy zdarzają się również współczesne nazwy w wersji spolonizowanej, jak np. zaulek Krzywa Lipa (ukr. Krywa Łypa) oraz ulice Listopadowego Czynu (Łystopadowoho Czynu), Mączna (Muczna), Podwalna (Pidwalna), Łyczakowska (Łyczakiwska), Zamarstynowska (Zamarstyniwska) i Zielona (Zelena). Nie wia-

³⁰ Stała rubryka „Gazety Lwowskiej” *Przyjechali do Lwowa*, w której odnotowywano mieszkańców lwowskich hoteli, po raz pierwszy wymienia nazwę „Hotel George” zamiast „Hotel Rosyjski” w numerze z 11 października 1862 r.; zob. *Przyjechali do Lwowa*, „Gazeta Lwowska” R. 52, 1862, nr 234, s. 4.

³¹ *Архитектура Львова. Час і стилі XIII-XXI ст.*, ред. Ю. Бірюльов, Львів 2008, s. 366.

³² *Elektryczne oświetlenie*, „Gazeta Narodowa” R. 24, 1885, nr 213, s. 3.

³³ *Elektryczne oświetlenie*, „Gazeta Lwowska” R. 75, 1885, nr 226, s. 4.

domo, dlaczego w niektórych nazwach literę „g” pozostawiono jako „g” (Gipsowa, Gonty, Grecka, Grunwaldzka), w innych oddano jako „h” (Hałycka, Hlibowa, Hohola, Hwardijska itp.). Dziwną polsko-ukraińską hybrydę stanowi ulica „Kyjowska”, której nazwa po polsku powinna brzmieć „Kijowska”, po ukraińsku „Kyjiwska” (podobnie ul. Ternopolska – po polsku Tarnopolska, po ukraińsku Ternopilska); ewidentnym błędem jest występująca w indeksie ulica „Ożeszko” (w tekście prawidłowo „Orzeszkowej”)³⁴. W pracy pojawiają się pewne niedociągnięcia stylistyczne (np. „Jeden z istotnych elementów starego lwowskiego podwórza to zlew” [I 13]; „przyczyniło się do tego wsparcie mecenatów, sprawowanych przez organy państwowe” [II 7]. Do wyjątków należy niezbyt zrozumiałe zdanie: „Osęk lub osęka jest to nazwanie narzędzia do ładowania ryb” (I 67); być może Autorki miały na myśli „narzędzie do ładowania ryb”, co jednak również nie jest najlepszym wyjaśnieniem słowa „osęka”³⁵.

Drobne pomyłki zdarzają się w „Indexie [!] nazwisk”. Wymieniony w nim „Batory S.” (II 118), czyli król Stefan Batory, nie występuje na podanej stronie; wzmiankowana na niej ulica Kniazia Romana nosiła niegdyś nazwę Stefana Batorego, ale dawna nazwa nie została wymieniona w tekście. Honore de Balzac (II 97) w indeksie pojawia się jako „Balzac de O.”, a Aleksander Domaszewicz jako „Domaszewicz O.”; „Baczelescy L. i X.” powinni występować jako „Baczelescy L. i Ch.”. Lepiej zresztą byłoby wprowadzić do indeksu pełne imiona postaci, co umożliwiłoby wyeliminowanie błędów, wynikających z różnic w ukraińskiej i polskiej wersji imion. W indeksie nie ma nazwisk Adeli Bilińskiej i Kazimierza Mokłowskiego, którzy pojawiają się w tekście. Jan Długosz, Hugo Kołłątaj, Mikołaj Kopernik, Adam Mickiewicz, Jan Śniadecki, Tadeusz Czacki i Józef Maksymilian Ossoliński występują nie na s. 19, lecz 17; wbrew odsyłaczowi na s. 44 nie pojawia się nazwisko Juliana Zachariewicza. Nie odnaleziono również wymienionej w indeksie (II 123) ulicy „Zniesienia” (II 53); wymieniona na przywołanej stronie ul. Chmielnickiego (dawna ul. Żółkiewska) stanowi natomiast zachodnią granicę Zniesienia. Zauważone błędy zdają się wskazywać, że indeks przygotowano na podstawie ukraińskiej wersji wydawnictwa.

Mimo wskazanych pomyłek i nieścisłości, oba tomiki *Lwowa po polsku* należy uznać za wydawnictwo ważne i interesujące. Autorki odnalazły wiele nieznanych,

³⁴ Zob. indeksy ulic w obu tomach.

³⁵ Według najbardziej wyczerpującej definicji (zob. *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. 2, Warszawa 1979, s. 548) osęka to „długi drąg zakończony hakiem stalowym i ostrym szpicem, używany na łodziach przy odbijaniu lub dobijaniu do brzegu, a także jako sprzęt pożarniczy; bosak”; inne znaczenie tego słowa („rodzaj żelaznych wideł do łowienia ryb podpływających pod powierzchnię wody”) nie odpowiada przedstawieniu, widocznemu w herbie Osęki.

często trudno dostępnych i słabo widocznych, a niekiedy znikających już śladów dawnego życia miasta, wprowadzając do obiegu naukowego niezauważane do tej pory lub rzadko wykorzystywane źródła. Dzięki atrakcyjnej formie, świetnemu materiałowi ilustracyjnemu, barwnemu językowi, nasyceniu tekstu dużą ilością ciekawych informacji i anegdot, praca ta może stać się pasjonującą lekturą i istotną pomocą dla miłośników Lwowa, zwłaszcza tych, którym nie wystarcza powierzchowne obejrzenie jego najbardziej znanych zabytków.

Bibliografia

Źródła i literatura

- Barącz S., *Pamiętnik o dziejach polskich*, Lwów 1855.
- Betlej A., *Epitafia w kościele Jezuitów we Lwowie*, [w:] *Fides, ars, scientia. Studia dedykowane pamięci Księdza Kanonika Augustyna Mednisa*, Tarnów 2008, s. 207-220.
- Betlej A., *Nagrobek Jabłonowskich w kościele Jezuitów we Lwowie*, „*Folia Historiae Artium*” 2008, t. 11, s. 65-84.
- Białynia-Chołoddecki J., *Cmentarz Stryjski we Lwowie*, Lwów 1913.
- Biedrzycka A., *Bibliografia pomników kultury dawnych kresów południowo-wschodnich Rzeczypospolitej*, Kraków 2000.
- Biedrzycka A., *Kalendarium Lwowa 1918-1939*, Kraków 2012.
- Biedrzycka A., *Kult Józefa Piłsudskiego we Lwowie w latach 1918-1939*, [w:] *Społeczeństwo, kultura, inteligencja. Studia historyczne ofiarowane Profesor Irenie Homoli-Skąpskiej*, red. E. Orman, G. Nieć, Kraków-Warszawa 2009, s. 125-148.
- Biriulow J., *Rzeźba lwowska od połowy XVIII wieku do 1939 roku. Od zapowiedzi klasycyzmu do awangardy*, Warszawa 2007.
- Borodin K., Honak I., *Lwów po polsku. Imię domu oraz inne napisy*, Lwów 2012.
- Borodin K., Honak I., *Lwów po polsku. Miejskie życie na co dzień*, Lwów 2013.
- Bostel F., *Kolumna bł. Jana z Dukli we Lwowie*, [w:] *Księga Pamiątkowa ku czci O. Balzera*, t. 1, Lwów 1925, s. 75-84.
- Duński J., *Polskie napisy*, „Spotkania z Zabytkami” R. 20, 1996, nr 9, s. 20.
- Dzieduszycki M., *Kościół katedralny lwowski obrządku łacińskiego pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Panny*, Lwów 1872.
- [Giżycki J. M.], *Spis ważniejszych miejscowości w powiecie starokonstantynowskim na Wołyniu*, Stary Konstantynów 1910.
- Golichowski N., *Kościół OO. Bernardynów we Lwowie*, Lwów 1911.
- Górzyński S., *O pożytkach płynących z czytania inskrypcji nagrobnych*, [w:] *In tempore belli et pacis. Ludzie – miejsca – przedmioty. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr. hab. Janowi Szymczakowi w 65-lecie urodzin i 40-lecie pracy naukowo-dydaktycznej*, Warszawa 2011, s. 105-116.
- Hutnikiewicz A., *Pilat Roman*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 26, Wrocław-Warszawa-Kraków 1981, s. 231-233.

- Janiszewska-Jakubiak D., *Nagrobki – pomniki generała Józefa Dwernickiego*, „Biuletyn Stowarzyszenia Wspólnota Polska” 2001, nr 11, s. 28-31.
- Janiszewska-Jakubiak D., *Nagrobki – pomniki generała Józefa Dwernickiego*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2001, nr 5, s. 3-5.
- Jaworski F., *Ratusz lwowski*, Lwów 1907.
- Komorowski J., *Pomniki grunwaldzkie na Kresach*, „Spotkania z Zabytkami” R. 34, 2010, dod. do nr. 5/6, s. 28-29.
- Kot R., *Epitafium biskupa Tomasza Pirawskiego w archikatedrze lwowskiej*, [w:] *Studia nad sztuką renesansu i baroku*, t. 7, red. J. Lileyko, I. Rolska-Boruch, Lublin 2006, s. 143-156.
- Kunasiewicz S., *Przewodnik po kościele OO Dominikanów we Lwowie*, Lwów 1876.
- Łoziński W., *Pomnik grobowy Mikołaja Herburtu w katedrze lwowskiej*, „Kwartalnik Historyczny” R. 9, 1905, s. 1-7.
- Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 1: *Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, red. J. K. Ostrowski, t. 1, 12, 19, 20 i 21.
- Medyński A., *Lwów. Ilustrowany przewodnik dla zwiedzających miasto*, Lwów 1937.
- Napisy czekają aż je ktoś odkryje. Z Kseniją Borodin i Iwaną Honak, autorkami książki „Lwów po polsku. Imię domu oraz inne napisy” rozmawiają: Łukasz Kot i Krzysztof Wojciechowski*, [on-line:] www.kresy.pl/publicystyka/wywiady?zobacz/napisy-czekaja-az-je-ktos-odkryje-, dostęp: 26 IV 2014.
- Petrus J. T., *Brązowa płyta nagrobna Stanisława Żółkiewskiego (ojca), wojewody ruskiego, w katedrze lwowskiej obrządku łacińskiego*, [w:] *Patientia et tempus. Księga jubileuszowa dedykowana doktorowi Marianowi Korneckiemu*, Kraków 1999, s. 165-171.
- Petrus J. T., *Pomnik Kornela Ujejskiego między Lwowem a Szczecinem*, Kraków 2007.
- Riedl T., *Chodząc po Lwowie*, Pelplin 2006.
- Słownik geograficzno-historyczny. Lwów – tablice pamiątkowe*, „Cracovia-Leopolis” 2007, nr 1, s. 49-59.
- Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. 2, Warszawa 1979.
- Smirnow J., *Lwów po polsku*, „Kurier Galicyjski” 2012, nr 22, s. 26.
- Smirnow J., *„Lwów po polsku”*, „Kurier Galicyjski” 2014, nr 3, s. 11.
- Starowolski S., *Monumenta Sarmatarum, Viam universae carnis Ingressorum, Cracoviae* 1655.
- Szydłowski T., *Dzwony starodawne sprzed r. 1600 na obszarze b. Galicji, na podstawie materiałów zebranych przez dra Karola Badeckiego, prof. dra Feliksa Koperę, dra Stanisława Tomkowicza oraz własnych, zredagował i opatrzył wstępem...*, Kraków 1922.
- Worobjew G., *W stolicy Rusi Halickiej (historyczno-archeologiczny szkic o Lwowie)*, przeł. i oprac. A. Biedrzycka, „Krakowskie Pismo Kresowe” R. 5, 2013, s. 153-177.
- Zdrada J., *Pilat Tadeusz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 26, Wrocław-Warszawa-Kraków 1981, s. 237-239.
- Архітектура Львова. Час і стилі XIII-XXI ст.*, ред. Ю. Бірюльов, Львів 2008.
- Бородін К., Гонак І., *Польськомовні написи у культурному просторі Львова*, „Проблеми слов'янознавства” 2011, вип. 60, s. 81-91.
- Бородін К., Гонак І., *Польськомовні інскрипції історичного характеру у культурному просторі сучасного Львова*, „Проблеми слов'янознавства” 2012, вип. 61, s. 41-48.
- Грабовецький Б., *Епіграфічні написи як джерела до історії європейських міст (На прикладі Львова)*, [w:] *На службі Кліо. Збірник наукових праць на пошану Любомира*

Романа Винара, з нагоди 50-ліття його наукової діяльності, Київ–Нью Йорк–Торонто–Париж–Львів 2000, s. 502-508.

Грималюк Р., *Вітражі Львова кінця XIX – початку XX століття*, Львів 2004.

Мельник І., *Галицьке передмістя та південно-східні околиці Королівського столичного міста Львова*, Львів 2012.

Мельник І., *Довкола Високого Замку шляхами і вулицями Жовківського передмістя та північних околиць міста Львова*, Львів 2010.

Мельник І., *Краківське передмістя та західні околиці Королівського столичного міста Львова*, Львів 2011.

Мельник І., *Львівське Середмістя: всі вулиці, площі, храми й кам'яниці*, Львів 2011.

Мельник І., *Львівський Новий Світ та південні околиці Королівського столичного міста Галичини від Святого Юра до Наварії*, Львів 2009.

Мельник І., *Львівські вулиці і кам'яниці, мури, закамарки, передмістя та інші особливості Королівського столичного міста Галичини*, Львів 2008.

Мельник І., Загайська Р., Личаківське передмістя та східні околиці Королівського столичного міста Львова, Львів 2010.

Мельник І., Масик Р., *Пам'ятники та меморіальні таблиці міста Львова*, Львів 2012.

Содомора А., Домбровський М., Кісь А., *Anno Domini. Року Божого. Латинські написи Львова*, Львів 2008.

Prasa

„Dodatek Tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej” 1852, 1856.

„Dziennik Polski” 1936, 1938.

„Gazeta Lwowska” 1862, 1885, 1891, 1893, 1910, 1913, 1936-1937.

„Gazeta Narodowa” 1862, 1876, 1885.

„Głos PPSD” 1912.

„Ilustrowany Kurier Codzienny” 1936, 1938.

„Kurier Lwowski” 1891, 1911-1912.

„Kurier Warszawski” 1938

„Lwowianin” 1836.

„Nasz Kraj” 1910.

„Nowości Ilustrowane” 1913.

„Przyjaciół Domowy” 1877.

„Wiek Nowy” 1938.

„Wschód” 1936.

